

Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar
Interdiszciplináris Doktori Iskola
„Európa és a magyarság a 18-20. században”
Történettudományi Doktori Program

Várad János

**A cigány népesség a történeti Magyarország polgári
korszakában**

című

Doktori (Phd) értekezés tézisei

Témavezető: Dr. Ormos Mária akadémikus, professor emerita

Pécs, 2013

Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar
Interdiszciplináris Doktori Iskola
„Európa és a magyarság a 18-20. században”
Történettudományi Doktori Program

Váradi János

**A cigány népesség a történeti Magyarország polgári
korszakában**

című

Doktori (Phd) értekezés tézisei

Témavezető: Dr. Ormos Mária akadémikus, professor emerita

Pécs, 2013

I. Témaválasztás és célkitűzés

Doktori értekezésem legfőbb célja az volt, hogy minél hitelesebb és pontosabb képet mutasson be a magyarországi cigányságról, illetve annak demográfiai alakulásáról a történeti Magyarország polgári korszakában. Az utóbbi években számos munka, tanulmány született és születik eme népcsoportról, ám népesedési szempontból kevésbé vizsgálták.

A cigány népesség számának összehasonlító vizsgálatára tettem kísérletet, amelynek fő problémacsoportjait a lélekszám, az össznépességen belüli arány, a területi megoszlás, a migráció és gazdasági feltételek jelentették. A kiindulópont az volt, hogy kit neveztek az adott korban cigánynak, illetve hogy az összeírások, népszámlálások alkalmával mi alapján vettek valakit annak.

Ez a problémakör tulajdonképpen a „ki a cigány” boncolgatásához vezetett. Ezzel a kérdéssel is sokan foglalkoztak, de leginkább a 20. századra vonatkozóan. Jómagam a korabeli források segítségével igyekeztem érzékeltetni, hogyan ítélték meg a cigányokat köznapri és tudományos értelemben.

Ám akárcsak a számuk meghatározásánál, úgy a mibenlétük definiálásában legtöbbször csak az 1893-as cigányösszeírást veszik alapul. Ez a felmérés a maga nemében természetesen páratlan és egyedi, de a vizsgálódás egyetlen szárra történő visszavezetése nem feltétlenül eredményez helyes következtetéseket.

Ennek a témának („ki a cigány”) az összetettsége és bonyolultsága eredményezi a felmérésekben, összeírásokban tapasztalható, némely esetben igencsak kirívó, egymásnak ellentmondó adatokat.

Továbbá arra vállalkoztam, hogy olyan forrásokat is a szakmai közönség elé tárjak, amelyeket a kutatók csak egymástól idéznek, de konkrét számadatokkal nem szolgálnak. Gondolok itt elsősorban az 1853-as és az 1873-as cigányösszeíráásra. Ezen felmérések eredményeit tanulmányoztam Abaúj-Torna vármegyére vonatkozóan, a levéltárban ugyanis csak e két megye összesítőlapjai találhatók meg.

Táblázatokban gazdag elemzéssel mutatom be ezt a két vármegyét, vizsgálva szociológiai jellemzőjüket, valamint egy általános demográfiai képet adok arról, hogyan is változott e két terület cigány népessége a 19. század második felében.

Összességében igyekeztem egy olyan disszertációt készíteni, amely eddig kevésbé feltárt témákat mutat be. Törekedtem arra, hogy felhívjam a figyelmet a hiányosságokra és ellentmondásokra, valamint azokra a teendőkre, amelyek fontosak a cigányság megismeréséhez.

Az értekezés egészében csak a cigány megnevezést használtam, ellentétben a ma divatos roma kifejezéssel. Az általam vizsgált korszakban még nem illették a cigányságot ezzel a terminussal.

II A disszertáció felépítése

A doktori értekezésemet négy nagy részre osztottam. Elsőként, a Bevezetés alfejezetében szemügyre vettem a Kutatástörténeti és szakirodalmi áttekintést. Ebben felsoroltam azokat a műveket, amelyek főként a cigány népesség demográfiai helyzetével foglalkoznak. Törekedtem arra, hogy a korabeli statisztikai értekezések széles skáláját vonultassam fel.

A második fejezet egy általános cigányképpel foglalkozik. Két szálon mutatja be ezt a népcsoportot: hétköznapi és tudományos összefüggésben. Ezt a részt további három kisebb egységre osztottam:

az *eredet* - megjegyzendő, hogy ennél a kérdésnél nem arra szerettem volna választ találni, hogy a cigányok honnan is érkeztek pontosan, hanem csupán bemutatni, hogy az adott korszakban melyik országhoz kapcsolták őket,

„*ki a cigány*” - a nehezen vagy egyáltalán meg nem válaszolható kérdés kapcsán. főként azokat a kritériumokat mutattam be, amelyeket az összeírásoknál és a népszámlálásoknál használtak

mesterségek - röviden kitértem olyan tipikus foglalkozásokra, amelyek szinte egybefonódtak ezzel a néppel, nagy hangsúlyt fektetve a zenészekre, akik tulajdonképpen egyfajta „ identitászavarral” küzdöttek.

A harmadik rész a leghosszabb, és ez alkotja a disszertáció gerincét. Vállalkozásom tulajdonképpen itt teljesebbé válik. Sorra vettem a népszámlálásokat 1851 -1910-ig.

Alapos elemzésekbe bocsátkoztam, felhívtam a figyelmet a számadatok szolgáltatotta ellenmondásokra. Táblázatokkal igyekeztem színesíteni a száraz adatokat. Az 1893-as cigányösszeírást is megvizsgáltam, de ügyeltem arra, hogy ne csak erre terjedjen ki a

figyelmem, tudván azt, hogy ezt a felmérést már számos szakember elég körültekintően taglalta.

A fejezet végén található az összes táblázatok. Úgy vélem, hogy a disszertáció tanulmányozása során az olvasónak könnyebb fejezet végére lapozni és úgy megvizsgálni a táblázatok, mintsem a tanulmány utolsó lapjaira.

Az utolsó fejezet Abaúj-Torna vármegyét mutatja be. Korábban már kifejtettem, hogy azért esett a választásom erre a két közigazgatási egységre, mert csak ezekre vonatkozóan találtam hazánkban eddig még nem publikált cigányösszeírást.

Ebben a részben főként az 1853. és az 1873. évi cigány felmérés adatait tettem közzé. A két vármegye vizsgálata azonban korántsem sem volt egyszerű feladat, mivel közigazgatási szempontból gyakran változtak a vármegyékhez sorolt települések.

Mindkét vármegyét járási szinten elemeztem. Számos táblázattal és grafikonnal igyekeztem különböző szempontok – nem, kor, felekezeti hovatartozás, foglalkoztatás – alapján ismertetni Abaúj-Torna vármegye cigány lakosságát.

A negyedik fejezet után egy táblázatokban gazdag rész következik. Demográfiai értekezésről lévén szó, úgy gondolom, hogy a pontos adatok közzététele az egyik legfontosabb feladat.

III. A téma forrásai és módszertani kérdései

Az anyaggyűjtést Magyarországon kezdtem, különös tekintettel a Központi Statisztikai Hivatalra. Kezembe vettem valamennyi, a korszakra vonatkozó, népszámlálást tartalmazó köteteket. Továbbá sorra vettem a leíró statisztikai forrásokat is. Majd szerettem volna a szerzők által olyan sokat emlegetett 1873-as cigányösszeírást megtekinteni, amiről kiderült, hogy nem hozzáférhető.

Az Országos Széchényi Könyvtárban kutattam fel olyan korbeli szakirodalmakat, amelyek Magyarország statisztikájával foglalkoznak, és azon belül kitérnek a cigányságra, ezek a munkák azonban többnyire csak bemutatnak egy-egy számadatot erről a népcsoportról, de bővebben nem foglalkoznak vele. Persze akadnak kivételek is, mint például Déry Gyula monográfiája, illetve József főherceg művei. A leíró statisztikák közül feltétlen meg kell említeni Fényes Elek, Keleti Károly és Konek Sándor munkásságát.

Számos levéltárral vettem fel a kapcsolatot, és érdeklődtem 19. századbeli cigányösszeírások után, de kísérleteim hiábavalóak maradtak. Végül a Kassai Állami Levéltárban találtam rá két fontos, mondhatni érintetlen forrásra: az 1853-as és az 1873-as

cigányösszeírásra. Az utóbbi felmérés körültekintőbben vette sorra a cigányokat.

A cigánykép ábrázolásában főként hazai szakirodalmakra és sajtótermékekre támaszkodtam. Az eredet kérdésnél megpróbáltam felvázolni az összes olyan őshaza-teóriát, amelyet a korabeli szakemberek annak vélték.

A „*ki a cigány*” dilemmánál segítségemre voltak a népszámlálások és az összeírások, hiszen azok mindig adtak egy kiindulópontot, hogy milyen kritérium alapján sorolnak valakit a cigányok közé. A hétköznapi értelmezésnél könnyebb dolgom volt, a közemberek főként az antropológiai jellegből indultak ki, illetve egy periférikus társadalmi réteggel asszociálták őket.

Itt is megragadható az a gondolat, hogy nehéz egy olyan népcsoportról írni, amely nem rendelkezett írásbeliséggel, így csupán külső források felhasználásával lehet őket bemutatni.

IV. Az értekezés tudományos eredményei

Dolgozatom alapvetően két nagyobb témát dolgozott fel. Egyrészt olyat, amelyekről már írtak hazánkban, de vizsgálata nem nyúlt vissza a 19. század második felére. Másrészt bemutattam olyan

két cigány felmérést, amelyet eddig nem ismertettek hazánkban, valamint rendszereztem és alaposan körbejártam a korszakra vonatkozó, cigányságot érintő népességi adatokat.

Egy általános cigánykép felvázolásával már sokan foglalkoztak. Ennek a kérdésnek a kiindulópontja „*ki a cigány*” felvetés. Erre a választ főként úgy határozzák meg, ahogy az 1893-as cigányösszeírás megadja (bár ennek értelmezése kapcsán felvetődnek ellentétek), illetve sarkalatos pontnak tekintik a Kemény István-féle „*cigány az, akit környezete annak tart*” definíciót.

Vallom, hogy egy népcsoport meghatározása ennél jóval bonyolultabb, összetettebb kérdés. Hasonlóan vélekedtek erről a korabeli tudósok is. Polemizáltak arról is, hogy egyáltalán nemzetiségnek nevezhető-e ez a nép. Valamennyien egyetértettek abban, hogy „minden nemzet a nyelvében él”, és bár a hétköznapi értelemben inkább afféle tolvajnyelvként kezelték a cigány (a mai nemzetközi szakirodalmakban romani) nyelvet, a tudományos élet erről másként vélekedett: szótárak és nyelvkönyvek jelentek meg.

Erre a kérdésre a választ nyitva hagytam. Ám felsoroltam, rendszereztem, hogy a korszakban, hogyan változtak az álláspontok: az 1851.évi népszámlálás közvetlen tudakolta a nemzetiséget. Úgy vélem, hogy az önmeghatározás, amely lelkiismereten nyugszik, lenne

az ideális, de ennek bevallása mindig függ a korszak előítéletességétől.

A későbbi népszámlálások, eltekintve az 1869. évitől, nyelv alapján határozták meg, ki a cigány, ami teljesen kézen fekvő (lenne), de a cigányok esetében az asszimiláció magával vonta a nyelv minél kisebb fokú használatát is. Megtévesztő volt a cigányok kétnyelvűsége is.

Számos konferenciát tartottak a népszámlálásról, azon belül a nemzetiségi statisztikáról. A szakemberek bár tudatában voltak annak, hogy ha csak a nyelvből indulnak ki, az nem eredményez helyes adatokat, jobb megoldás híján mégis ezt választották. A nemzetiség tudakolását pedig egyenesen helytelen módszernek tekintették.

Az 1893-as összeírás azonban új alapra helyezte a cigányság meghatározását, amely az antropológiai jellegből indult ki. Ám ahogy azt korábban már jeleztem, ennek az értelmezésében sem értenek mindig egyet a hazai kutatók. Legtöbbször úgy vélik, hogy ez a felmérés használta először a hármas felosztást (állandóan egy helyben tartózkodó, huzamosabb ideig egy helyben tartózkodó és vándor cigány), de ezzel ellentétben az 1873-as összeírás megkülönböztette a letelepedettet és vándor cigányokat!

A mesterségek közül leginkább a zenészeket vizsgáltam, akiknek helyzete speciális. Ők a cigányságnak az a része, akik már abban a korszakban sem tartották magukat cigánynak, annak ellenére, hogy ők maguk beszélték a nyelvet – a közhiedelemmel ellentétben. Ugyanakkor a többségi környezet nem fogadta magába őket. A zenész példája mutatja, hogy attól függetlenül, hogy kellőképpen polgárosultak és integrálódtak a társadalomba, anyanyelvüket nem veszítették el. Ennek tükrében megdöbbentő az a tény, miszerint 1893-ban a fővárosban egyetlen cigány család sem tartózkodott.

Számomra a legizgalmasabb feladat az volt, hogy olyan korszakban mutassam be a cigányság demográfiai jellemzőit, amelyet előszeretettel vagy csekély figyelemmel közölnek a szerzők. Ilyen tipikus korszak a 19. század második fele.

A hazai cigányságot bemutató szakirodalmak döntő többsége az 1893-as összeírást említi meg. (Természetesen akadnak kivételek például - a teljesség igénye nélkül - Hoóz István) Ennek az egyik oka az, hogy ez a felmérés körültekintően és szerteágazóan vizsgálta a cigányokat, és jól dokumentált, valamint megbízható adatul szolgál.

Kevesen vették a fáradságot, hogy korabeli forrásokat vizsgáljanak. Persze ez arra is visszavezethető, hogy ez a téma „száraz”. Igyekeztem valamennyi adatot az olvasó elé tárni és

felsorakoztatni, hogy egyes esetekben mekkora különbségű cigány lélekszámot jegyeztek fel.

Különös tekintettel voltam az 1880. évi népszámlálásra. Ennek több vizsgált eredményei ismereteseek megyék és járások szerint. Nemcsak területi szóródásukat, hanem felekezeti hovatartozásukat, nyelvtudásukat és kormegoszlásukat is taglalja.

Majd valamennyi rendelkezésemre álló népszámlálást a fejezet táblázataiba szedtem. Ezzel egy helyütt rendszereztem és átláthatóbbá tettem a meglévő adatokat.

Abaúj-Torna vármegye taglalása kifejezetten egyedinek mondható, mégpedig abból a szempontból, hogy ez a két megye az adott korban nem mindig volt egységes közigazgatási szempontból. Másrészt gyakori volt a terület ide-odacsatolása.

Az 1853-as és az 1873-as cigányösszeírás Abaúj-Torna megyére vonatkozó adatait még nem ismertették hazánkban. Mindkét felvétel járási, valamint községi lebontásban vizsgálta a cigány lakta területeket. Nemcsak lélekszámukat tüntették fel, hanem nemek szerinti megoszlásukat, vallásukat és a foglalkozási ágakat is.

Ez a fejezet még inkább bővelkedik táblázatokban. Az adatokat igyekeztem egy láncra felfűzve vizsgálni, és bemutatni, hogy e két vármegyében hogyan rajzolódott ki területi megoszlásuk, mekkora

volt a férfi-nő arány, melyikvallás volt az uralkodó a cigányok körében, milyen foglalkozásokat űztek, tulajdonképpen tehát prezentálni, hogyan változott Abaúj - Torna vármegye a 19. század második felében.

V. A téma továbbfejleszthetőségének lehetőségei

A választott témát lehet még alaposabban, még szélesebben körbejárni. Olyan kérdést, kérdéseket vettem fel, amelyek még tovább gondolhatók, még több aspektusból vizsgálhatók.

Az egyik ilyen a „ki a cigány” problémakör. E kérdést összetettsége miatt lehetne még bővebben tanulmányozni, ám pontos választ nehéz vagy egyáltalán nem lehet rá adni.

Az országos szintű cigány lélekszám vizsgálata széleskörű, ennek továbbfejlesztése megyei, illetve kisebb közigazgatási szinten is érdemes. Ehhez is jó támpontot nyújthatnak az általam szolgáltatott adatok, táblázatok.

Leginkább továbbgondolható és még mélyebben tárgyalható Abaúj-Torna vármegye. Az 1853-as és 1873-as összeírás olyan

adatokkal szolgál, amelyeket eddig még nem használtak fel. További dolgozatokhoz, esettanulmányokhoz kitűnő forrásanyag.

A disszertáció témakörében megjelent publikációim

- **A magyarországi cigány népesség számának alakulása 1850-1910.** In: *Regio*, 2009/4 60-81.p.
- **A cigány fogalmának definiálása a 19. század második felében.** In.: *e-tudomány*, 2010/4. szám, VIII1-20. (ISSN 1786-6960)
- **A cigányság és az 1851-es népszámlálás.** <http://www.mult-kor.hu/cikk.php?id=31114>
- **A nemzetiség.** <http://www.mult-kor.hu/cikk.php?id=3111>
- **A cigány identitás kritériumai a 19. században.** In: Beck Zoltán (szerk.): *Narratívák tágassága és szorítása- az elképzelt cigány diakron és szinkron kutatásokban (megjelenés alatt)*